

LOZAN ANDLAŞMASI HAKKINDA BİR DEĞERLENDİRME (24 TEMMUZ 1923)

Prof. Dr. Bayram KODAMAN*

Uluslararası hukuka göre, andlaşma denilince genellikle devletler arasındaki hak ve görevleri belirleyen, mevcut durumu değiştiren veya kaldıran yazılı belge anlaşılmaktadır. Devletlerin aralarında imzaladıkları yazılı belgelerin birinci derecede öneme sahip olanı hiç şüphesiz «andlaşma» (traité) özelliğini taşıyanıdır. Bundan sonra sırasıyla anlaşma (accord), sözleşme (convention), pakt (pacte), protokol, senet gibi belgeler gelmektedir. 24 Temmuz 1924'de Türkiye'nin Lozan'da imzaladığı yazılı belge bu tasnife göre birinci derecede öneme sahip bir andlaşmasıdır.

Hemen ifade etmek gerekirse devletler arasında yazılı olarak gerçekleştirilen irade uyuşmasının andlaşma özelliğini taşıyabilmesi için önemli bir şartın mutlaka yerine getirilmesi gerekmektedir. Bu şart ise, andlaşmayı yapan devletlerin muhakkak hür ve müstakil olmalarıdır. Başka bir deyişle, andlaşmanın hükümler (egemen) devletler arasında akt edilmesi esastır. Ayrıca andlaşmanın uluslararası hukuk kurallarına göre yapılması şarttır. Lozan Andlaşması'nda taraflar hükümler devletlerdir, uluslararası hukuk kurallarına da uyulmuştur.

Öte taraftan devletler arasında yapılan andlaşmaları değişik öğelerine göre sınıflandırmak da mümkündür. Konusuna göre (barış andlaşması, askeri, siyasi, iktisadi, kültürel andlaşmalar gibi), tarafların sayısına göre (ikili veya çok taraflı andlaşmalar) ve nihayet hukuki fonksiyonuna göre (yasa andlaşma ve akit andlaşma) farklı şekilde tasnif edilebilmekte ve adlandırılmaktadır. Bu açıdan baktığımızda Lozan Andlaşması hem çok taraflı, hem akit özelliği olan, hem de çok yönlü ve harp haline son veren bir barış andlaşmasıdır.

Bilindiği gibi akit-andlaşmalar tarafların değişik menfaatlerini ve gayelerini yapıldığı ve imzalandığı günün şartlarına göre dengelemeye çalışır. Bunun içindir ki akit-andlaşmalar ebedi veya değişmez hukuk kuralı

(*) Ondokuz Mayıs Üniv. Eğitim Fak. Dekanı ve Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

değildirler. O halde değışebilir, değıştirilebilir, yok farz edilebilir. Bu ise taraflar arasındaki güç-kuvvet dengesinin zaman içinde alacağı şekle ve günün siyasî şartlarına bağlıdır. Buna göre, devlet gücü zaafa uğramış veya yöneticilerde millî-siyasî şuur yok olmuşsa, akit-andlaşmanın o devlet aleyhine bozulma ihtimali çok kuvvetlidir. Aksine devlet güçlenmiş ise mevcut andlaşmayı kendi menfaati doğrultusunda değıştirme veya yok kabul etme imkânına her zaman sahiptir. Tarihte bunun örnekleri pek çoktur. Zaten, devletlerin hayatında savaşın ve barış andlaşmalarının oynadığı rolün önemini görmemezlikten gelmek imkânsızdır. Zira, devlet hayatı ya bir savaşla ya da bir andlaşma ile başlar veya sona erer. Bu iki faktörün dışında devlet hayatını değıştirecek başka bir faktör hemen hemen yok gibidir.

Barış veya akit andlaşmalarında önemli bir husus da hiç şüphesiz andlaşma hükümlerinin tarafların hakikî ihtiyaçlarına cevap verip vermediği veya taraflar arasında gerçek dengeleri sağlayıp-sağlayamadığı hususudur. Şayet bir andlaşma ihtiyaçları karşılamamış, dengeleri kuramamış ise, uygulanması zordur. Bunun böyle olup olmadığını anlamak için andlaşmanın hangi şartlar altında yapıldığına ve imzalandığına bakmak lâzımdır. Bu takdirde barış andlaşmalarının hükümleri hakkında fikir yürütülebilir ve yorum yapılabilir.

Dünya tarihine bakıldığında da devletlerin hayatında, devletlerarası münasebetlerde ve tarihin akışında andlaşmaların önemi ve rolü görülebilir. Sadece Selçuklu ve Osmanlı devletleri, gerek 612 yıl (1071-1683) devam eden Batı'ya doğru ilerleyişleri ve gerekse 235 yıl (1683-1918) süren geriye çekilişleri esnasında pek çok andlaşmalar yapmışlardır. Bunun gibi Türkiye Cumhuriyeti devleti de andlaşmalar yapmıştır, yapmaktadır, yapacaktır. 1683 yılına kadar, daha önce yapılan andlaşmaları daha sonra kendi lehine değıştiren, değıştirten taraf, genellikle Osmanlı devleti olmuştur. 1683'ten sonra ise, yapılan andlaşmaları kendi lehine bozan taraf Düvel-i Muazzama olmuştur. Demek oluyor ki, andlaşmaların ömrü devletlerarası siyasî güç dengelerine bağlıdır. O halde andlaşma hükümlerinin güçlü ve galip devlet tarafından belirlendiği, ihlâl edildiği, değıştirildiği veya yok farz edildiği tarihî bir gerçek olarak karşımızda durmaktadır.

Bilindiği üzere **Birinci Dünya Savaşı** sonunda Osmanlı devleti mağlûp, İtilâf devletleri galiptir. Her zaman olduğu gibi galip taraf, maddelerini (hükümlerini) önceden kendisinin hazırladığı Mondros Mütarekesini (30 Ekim 1918) ve Sevres Barış andlaşmasını (10 Ağustos 1920) mağlup taraf olan Osmanlı devletine empoze etmiş ve kabul ettirmiştir. Mondros'un ve Sevres'in iki hedefi kısaca şudur : **Osmanlı devletini Türk milletinden; Türk milletini de ülkesinden koparmaktır.** Başka bir ifadeyle Türk mil-

letini hem devletsiz, hem de ülkesiz bırakmaktır. Her iki hedef de tarihin İtilaf devletlerince inkârından veya görmezlikten gelinmesinden başka bir şey değildi. Zira, hem Osmanlı devletinin Türk devleti, hem de Anadolu'nun Türk yurdu veya ülkesi olduğu tarihî ve sosyal bir gerçektir. Yıkılan, paylaşılan veya paylaştırılan imparatorluk toprakları üzerinde gayri-müslim ve gayr-i Türk olan her etnik unsura, her cemaate, her millete vatan aranırken, bulunurken ve devlet kurdururken Türk milletini, Türk ülkesini yok saymayı hak ve adalet ölçülerine sığdırmak mümkün değildi. Ayrıca bu dünya kamu vicdanının ve Türk millî vicdanının kabul edebileceği bir davranış ve uygulama da değildi. İşte Millî Mücadele'ye haklılık, meşruluk ve güç kazandıran hususlar İtilaf devletlerinin giriştikleri bu haksız tasarruflar ve eylemlerdir.

İtilaf devletlerinin bu tutumu karşısında, «devlet-i ebed müddet» şuruyla yetişmiş asker-sivil kadrolar Mustafa Kemal Paşa önderliğinde Millî Mücadele'yi başlattılar. Başlatılan bu mücadeleye önce millî ve meşru, sonra kanunî (yasal) bir hüviyet kazandırılmıştır. Bunun için evvela mücadelenin coğrafi zemini (fiziki sınırları) ve beşerî zemini (sosyal tabanı) «Misak-ı Milli» adlı tarihî bir belge ile tesbit edilmiştir. Bu sosyal tabanı Türk Milleti teşkil ederken, bu milletin oturduğu topraklar da coğrafi zemini, yani vatanı oluşturuordu.

İşte, Türk Millî Mücadelesi'ne «millilik» ve «meşruluk» kazandıran bu iki husus olmuştur. Başka bir ifade ile, mücadelenin millî coğrafya (vatan) üzerinde Türkler (millî topluluk=millet) tarafından başlatılmış olması harekete millilik ve meşruluk özelliğini kazandırmıştır. Böylece Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları hem imparatorluk sınırlarından veya topraklarından, hem de imparatorluğun kozmopolit toplum yapısından vazgeçildiğini, millî sınırlara ve millete dönüldüğünü veya dönüleceğini dünya kamuoyuna açıklamış oldular. Gerçekten bu hedefler, o günkü dünya siyasi konjonktürüne göre mantıklı, mütevazî ve asgarî ölçülerde tutulmuştur. Ayrıca Türk milletinin maddî-mânevî potansiyeliyle iyi dengelenmiştir. Böylece, «Panosmanizm (osmanlıcilık), Pantürkizm (Türkçülük), Panislamizm» (İslâmcılık) gibi Avrupa'nın istemediği ve o günkü şartlarda gerçekleştirilmesi imkânsız olan bir siyasetten vazgeçildiği ilân edilmiş oluyordu.

Artık Mustafa Kemal Paşa için, millilik ve meşruluk (legitimité) kazandırdığı Millî Mücadele'ye kanunîlik (légalité-yasallık) kazandırmak kalıyordu. Nitekim Mustafa Kemal Paşa hareketin milliliğini ve meşruluğunu kabul ettirdikten sonra adım adım yasallık yolunda ilerlemeye başladı. Bunun için evvela mümkün olduğu kadar mevcut yasalara riayet etme ve padişah otoritesini tanıma yolunu seçmiştir. Fakat o, fiilî (de facto) bir durum yarattıktan sonra yavaş yavaş yeni bir millî devletin temellerini atıyordu. Bu-

nun ilk ve en büyük adımı 23 Nisan 1920'de Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin açılmasıyla atılmış oldu. Zaten devletin teşekkülü için zaruri üç unsurdan ikisi, yani toprak (Anadolu-Trakya) ve toplum (**Türk milleti**) mevcut idi. Geriye siyasî teşkilatlanma kalıyordu ki, Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nin açılması ve hükümetin teşkilıyla bu da tamamlanmış oluyordu. Artık Ankara'da yasama gücü (Meclis), yürütme gücü (**hükümet**), yargı gücü (mahkemeler) teşekkül etmiş, belirli bir toprak parçasına (vatan) ve belirli bir nüfusa (**Türk milleti**) sahip fiili bir devlet vardı. Ancak bu fiili devletin devletlerarası hukuk kurallarına göre teyid edilmesi gerekiyordu. Bunun mutlaka yapılması lâzımdı, zira Ankara'da fiilen kurulmuş olan Millî devletin coğrafi bütünlüğünü, millî bütünlüğünü ve siyasî varlığını tanımayan, 10 Ağustos 1920'de Osmanlı devleti ile İtilâf devletleri arasında imzalanan «**Sevres Andlaşması**» resmî ve hukukî belge olarak ortada duruyordu. Bu andlaşmanın iptal ettirilmesi şarttı.

Gerçi, Mustafa Kemal dört yıllık (1919-1922) bir mücadele sonunda Sevres Andlaşmasını fiilen ortadan kaldırmıştı. Ne var ki, bu durumun şeklen dahi olsa devletler hukukuna göre devletler arasında yapılacak barış görüşmeleri sonunda hukukî bir belge ile doğrulanması ve teyid edilmesi gerekiyordu. İşte, Lozan'a bunun için gidilmiş ve Lozan Andlaşması'yla da bu hukukî belge temin edilmiştir.

Maksat, fiilen ortaya çıkmış millî Türk devletini, ilgili taraflara hukuken ve şeklen teyid ettirmek de olsa, Lozan görüşmeleri ve barış andlaşması kolay olmamıştır. Bu bakımdan ve her şeyden önce Lozan diploması alanında **mümkün olanın yapılabildiği** bir sonuçtur. **İstenilen ve arzu edilen hususların gerçekleştiği** ve yeni devletin güvenliği ve bütünlüğü için gerekli olanın **elde edildiği** bir sonuç belgesi değildir. Dolayısıyla Lozan'ı değerlendirirken şu üç soruyu kendimize sormamız gerekir :

Birincisi, Lozan'da mümkün olan her şey yapılmış mıdır veya yapılmamış mıdır? Bu sorunun cevabı verilmeden önce, o tarihte dünyanın ve Türkiye'nin içinde bulunduğu maddî ve manevî şartların gözönünde tutulması ve iyi tahlil edilmesi gerekmektedir. Bu yapıldığı takdirde, İsmet Paşa başkanlığında Lozan'da bulunan Türk heyetinin diplomatik alanda mümkün olanı yaptığını ve mümkün olanı elde ettiğini söylemek durumundayız. Lozan'ı siyasî zafer olarak görmemizin sebebi budur. Bu manada da zafer olduğunu kabul etmek gerekir.

İkincisi, yeni teşekkül eden millî Türk devleti için gerekli olan unsurlar Lozan'da elde edilmiş midir? Sınırlar çizilmiştir, barış temin edilmiştir ve istiklâlin başkaları tarafından tanınması sağlanmıştır. Bu mânâlarda sorunun cevabı müsbettir.

Üçüncüsü, Mustafa Kemal Paşa, Ankara hükümeti, Türk milleti ve devleti Lozan'da isteklerini ve arzularını elde edebilmiş midir? Bu soruya şöyle bir soru ile karşılık verilebilir : Bu mümkün müydü? veya mümkün müdür? Şüphesiz istek ve arzuları tatmin pek mümkün değildir. Zira, bunların sınırı belli değildir; her arzu yeni bir arzuyu, her istek yeni bir isteği doğurur. Arzular fert, millet, devlet için pek değişmez. Bu açıdan baktığımızda Lozan Andlaşması'yla arzu edilenin sağlandığı şüphesiz söylenemez. Mümkün olsaydı Mustafa Kemal Paşa doğduğu şehir olan Selanik'i millî sınırlar dışında bırakır mıydı? Bırakması imkânsızdı. Fakat devletlerin kuruluşu, sınırları, rejimleri arzulara göre değil, tarihi şartlara göre belirlenir. Lozan'da da böyle olmuştur.

Kısaca Lozan Barış Andlaşması'yla diplomaside mümkün olanın yapıldığı, yeni devlet için gerekli olanın elde edildiği görülür. Bununla birlikte teorik olarak Lozan Andlaşmasını şu veya bu şekilde tenkid etmek mümkündür ve tenkid de edilmelidir. Zira, ilmi tavrın içinde şüphe ve tenkid olmalıdır. Aksi takdirde ilmî gelişme olmaz ve farklı düşünceler ortaya çıkmaz. Yeter ki tenkid ve şüphe ilmî düşüncenin ürünü olsun.

Lozan Barış Andlaşması'nın Türk devleti ve toplumu için ifade ettiği mâna ve doğurduğu sonuçlar bakımından değerlendirilmesini şu şekilde sıralamak mümkün görünmektedir.

1 — Lozan Andlaşması, XIX. yüzyıl başından beri Türk toplumu lehine imzalanan önemli ve ciddi bir andlaşmadır. Türk devleti fiilen galip ve hukuken eşit bir taraf olarak barış görüşmelerine katılmış ve mümkün olanı elde etmiştir.

2 — Lozan hukuken ve fiilen Sevres Andlaşmasını ortadan kaldırmıştır.

3 — Osmanlı devleti döneminde Türk toplumunun içine düştüğü maddî ve manevî yarı sömürge haline ve statüsüne Lozan'la son verilmiştir.

4 — Türk toplumunun başta siyasî istiklâli olmak üzere iktisadî, malî, askerî, kültürel bağımsızlığı İtilâf devletlerince kabul edilmiştir.

5 — Lozan'la, Türk devletinin millet esasına dayalı «üniter» ve «millî» bir devlet olduğu tasdik ettirilmiştir. Böylece Osmanlı devletinin ve toplumunun kafalarda uyandırdığı kozmopolit (çok milletli, çok kavimli, çok cemaatli) yapı ve imaj ortadan kaldırılmış oluyordu.

6 — Lozan Batı Trakya, Musul, Adalar, Kıbrıs, Hatay, İskenderun ve Boğazlar gibi meselelerin ilerde halledilebilmesi ve lehimize çözüme kavuşturulabilmesi için Türk devletine hak ve inisiyatif tanımıştır. Nitekim, buna dayanılarak 1936 Montrö Anlaşmasıyla Boğazlar, 1939'da Hatay, 1974

Kıbrıs meseleleri lehimize halledilebilmiştir. Musul meselesi, İngiltere'nin diplomatik ve siyasi üstünlüğü ve manevraları sonunda, aleyhimize sonuçlandırılmıştır. Barış hükümlerine göre Adalar askerden ve silahlardan arındırılmış, Batı Trakya Türklerine ise, azınlık statüsü verilmiştir. Adaların bu statüsünü devam ettirme, Batı Trakya Türklerinin haklarını koruma ve kollama işi, Lozan hükümlerine göre her halde Türk devletinin görevleri arasına girmektedir. Bu konularla ilgili hükümlerin ihlâli halinde Türk devletinin müdahale etme hakkı her zaman saklıdır. Lozan bu hakkı vermiştir.

Görüldüğü üzere Lozan Barış Andlaşması o günkü siyasi dengelere göre hazırlanmış ve imzalanmıştır. Bu güç dengeleri ve siyasi şartlar değiştiği takdirde tarafların anlaşma hükümlerine uymama ihtimali her zaman vardır. Nitekim, Yunanistan Adaları silahlandırarak, Batı Trakya Türklerine baskı yaparak barış şartlarını ihlâl etmiştir. Türkiye Atatürk zamanında Hatay'ı ilhak ederek, «Misak-ı Milli» hudutlarında değişiklik yapabilmiştir. O halde, Türkiye diplomasi alanında çok dikkatli ve şuurlu olmak zorundadır. Şartların ve dengelerin her an değişebileceğini daima gözönünde bulundurmalıdır.

Netice itibarıyla Lozan, Türkiye için sonuç değil, yeni bir başlangıçtır. Yunanistan için ise ne sonuç, ne de başlangıçtır. Önemli bir safhadır. Çünkü 1829'da imzalanan Edirne Andlaşması Yunanistan için başlangıç olmuştu. Lozan, Osmanlı devleti ve imparatorluğu açısından bir sonuçtur.

Lozan yeni, modern, kalkınmış ve güçlü Türkiye'nin başlangıcı ve hareket noktası olurken, aynı zamanda Türk toplumunun üzerinde oturduğu coğrafi tabanı ve zemini belirliyordu. Bu bakımdan, devlet ve millet açısından Lozan'ın hem maddi hem de manevî önemi büyüktür. Bu coğrafi taban sınırı, komşuların tavan sınırı olacak şekilde muhafaza edilmelidir. Zira, Lozan'la sadece Türkiye Cumhuriyeti devletine bir coğrafya temin edilmiyor, aynı zamanda Türk milletine önemli derecede siyasi, kültürel, ilmi, iktisadî bir merkez veya istasyon kazandırılıyordu. Lozan, Osmanlı İmparatorluğunu sona erdirirken, Osmanlı'nın Rumeli'de, Kafkasya'da, Irak'ta, Arabistan'da, Kıbrıs'ta, Girid'te bıraktığı Türklerin ve müslümanların umut kapısı ve sığınak yeri olacak yeni Türkiye Cumhuriyeti devletini meydana çıkarıyordu. Bu yüzden Lozan önemlidir.

KAYNAKLAR

- 1 — Zeki Mesud ALSAN, *Yeni Devletler Hukuku*, İstanbul, 1955, Cilt: I.
- 2 — M. Cemil BİLSEN, *Lozan*, İstanbul, 1933 Cilt: I, II.
- 3 — Ali Naci KARACAN, *Lozan*, (Milliyet Yayınları), İstanbul, 1971.
- 4 — S.L. MERAY *Lozan Barış Konferansı-Tutanaklar- Belgeler*, Ankara, 1969. (Takım).
- 5 — Hüseyin PAZARCI, *Uluslararası Hukuk Dersleri*, Ankara 1985, I. Kitap.
- 6 — *Türkiye Dış Politikasında 50. Yıl LOZAN, (1922-1923)* (Dışişleri Yayınları) Ankara, 1981.
- 7 — Ahmet YAVUZ *Lozan Barış Konferansı Tutanakları*, (Dışişleri Bakanlığı Yayınları), Ankara, 1969.